

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Magnus Nilsson

Vårdnad och umgänge – hur den
nya vårdnadsutredningens
förslag kan påverka gällande rätt

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Eva Ryrstedt

Ämnesområde
Familjerätt

Termin
VT 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte	4
1.3 Metod och material	4
1.4 Disposition och avgränsningar	4
2 GÄLLANDE RÄTT	6
2.1 FN:s BARNKONVENTION	6
2.1.1 Artikel 3	6
2.1.2 Omfattning	6
2.1.3 Barnets bästa enligt barnkonventionen	6
2.1.4 Tillämpning i svensk lagstiftning	7
2.2 Barnets bästa i svensk rätt	7
2.2.1 Allmänt	7
2.2.2 Risken att barnet far illa	9
2.3 Vårdnad	10
2.3.1 Vårdnadsbegreppet	10
2.3.2 Vem är vårdnadshavare?	10
2.3.3 Gemensam vårdnad	11
2.3.3.1 Allmänt	11
2.3.3.2 Gemensam vårdnad mot en förälders vilja	13
2.3.4 Praxis som behandlar gemensam vårdnad och föräldrarnas samarbetssvårigheter	14
2.3.4.1 NJA 1999 s. 451	14
2.3.4.2 NJA 2000 s. 345	15
2.4 Umgänge	17
2.4.1 Allmänt	17
2.4.2 Praxis som behandlar umgänge och domstolens riskbedömning	19
2.4.2.1 NJA 2003 s. 372	19
3 DET NYA LAGFÖRSLAGET	21
3.1 Allmänt	21

3.2 Synen på barnets bästa	21
3.2.1 Allmänt	21
3.2.2 Risken att barnet far illa	22
3.3 Vårdnad	23
3.3.1 Klargörande av bestämmanderätt inom ramen för gemensam vårdnad	23
3.3.2 Gemensam vårdnad mot en förälders vilja	24
3.4 Umgänge	25
3.4.1 Allmänt	25
3.4.2 Umgängesvägran och umgängessabotage	26
3.4.2.1 Umgängessabotage	26
3.4.2.2 Umgängesvägran	27
3.4.3 Umgängesstöd	27
3.4.4 Annan kontakt än umgänge	28
4 ANALYS	30
4.1 Betydelsen av barnets bästa	30
4.1.1 Allmänt	30
4.1.2 Domstolens riskbedömning	31
4.2 Vårdnad	32
4.2.1 Betydelsen av föräldrars samarbetsvårigheter	32
4.2.2 Lösningsmöjligheter när föräldrarna är oense i frågor som rör barnet	34
4.3 Umgänge	35
4.3.1 Allmänt	35
4.3.2 Bedömning och konsekvenser av umgängessabotage/umgängesvägran	35
4.3.3 Umgängesstöd eller inte?	36
4.3.4 Möjligheter till annan kontakt än umgänge	37
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	39
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	40

Sammanfattning

I Föräldrabalkens sjätte kapitel finns reglerna som övervakar frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Detta är kanske ett av föräldrabalkens viktigaste kapitel. Lagstiftarens aktivitet bekräftar denna uppfattning. FB:s sjätte kapitel har varit föremål för många och omfattande ändringar över åren. Som en följd av att nya synsätt vad gäller barn bryter igenom, måste lagstiftaren gå in och ändra lagstiftningen.

En av de största reformerna av föräldrabalkens sjätte kapitel trädde i kraft 1998. Många nya regler, däribland att barnets bästa skall komma i främsta rummet i alla frågor som gäller barn, introducerades. Man utvidgade också möjligheten till gemensam vårdnad för föräldrarna genom att införa gemensam vårdnad även om en förälder motsätter sig det. Lagstiftarens motivering till ändringarna var att uppmärksamma barnets bästa och att göra gemensam vårdnad till en stark huvudregel i svensk rätt.

Redan fyra år efter reformen, 2002, inleddes en utredning för att undersöka hur reformens regler tillämpades i praxis och för att eventuellt komma med förslag till ändringar i lagstiftningen. Tillämpningen av lagen hade kritiserats för att inte fästa stor nog betydelse vid barnets bästa. Även bestämmelserna om vårdnad och umgänge hade kritiserats för att barnens rättigheter och behov hamnat i skymundan.

Uppsatsen går igenom vissa områden inom vårdnad och umgänge och belyser gällande rätt och utredningens undersökningar inom de olika områdena. Uppsatsen förklarar också utredningens syn på varför ny lagstiftning på områdena behövs, och hur utredningens förslag kan komma att påverka gällande rätt.

Förord

Hösten 2001 inledde jag mina studier vid juridiska fakulteten på Lunds universitet. Att nu skriva de avslutande raderna på mitt examensarbete känns konstigt men samtidigt väldigt skönt och spännande. Konstigt för att mer än fyra år har gått så fort. Skönt för att jag äntligen ska börja arbeta, eller som många kallar det: ge mig ut i verkligheten. Spännande för att se hur jag kan tillämpa mina teoretiska kunskaper i det praktiska yrkeslivet.

Många personer har gjort dessa åren lättare att hantera och ni förtjänar ett speciellt erkännande.

Först och främst vill jag tacka dom som är direkt ansvariga för min existens: mina föräldrar och hela min släkt. Ni finns alltid där och ger mig den hjälp jag behöver. För allt ni gett mig under åren och för att ni har hjälpt mig bli den jag är idag. Tack!

Till idrottsföreningen jag är medlem i och alla mina lagkamrater. För att ni är, och alltid har varit, en tillflyktsort dit jag vänder mig när tentapluggandet varit som tyngst, och för alla härliga människor jag träffat genom mitt idrottsutövande. Tack!

Till min handledare Eva Ryrstedt. För att du funnits där som ett stöd genom hela utbildningen och för att du kommit med väldigt bra tips och råd under mitt arbete med denna uppsats. Tack!

Avslutningsvis till de ”tre musketörerna” från Svea. Slumpen visste vad den gjorde när den satte oss i samma arbetsgrupp. Utan er hade min tid i Lund varit som en sommar utan sol: mörk, kall och inte alls så kul som den kunde ha varit. För alla stunder vi haft, har och kommer att ha tillsammans. Tack!

Malmö i Maj 2006

Magnus Nilsson

Förkortningar

FB
FN
HD
HovR.
JO
NJA
RH
Prop.
SoL
SOU
TR

Föräldrabalken
Förenta Nationerna
Högsta Domstolen
Hovrätten
Justitieombudsmannen
Nytt juridiskt arkiv
Rättsfall från Hovrätten
Proposition
Socialtjänstlagen
Statens offentliga utredningar
Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Bakgrund

År 1998 reformerades många bestämmelser i Föräldrabalken. Förändringarna inriktade sig främst på frågor om vårdnad, boende och umgänge. Redan fyra år senare ville regeringen utreda hur de nya bestämmelserna fungerade och se om man behövde ändra på något. Vårdnadsutredningen lade fram sin undersökning år 2005 och det är denna utredning som ligger till grund för detta arbete. Utredningen resulterade i en proposition (Prop. 2005/06:99) som kom alltför sent för att inkluderas helt i detta arbete. På grund av detta nämner jag bara propositionen då den skiljer sig från utredningen.

1.2 Syfte

Syftet med detta arbete är att undersöka gällande rätt inom vårdnad och umgänge, speciellt hur gällande rätt sett ut sedan ändringarna 1998 i perspektiv av det nya förslaget. När jag gått igenom gällande rätt på berörda områden går jag igenom utredningens undersökningar och förslag på samma områden. Avslutningsvis analyserar jag vilka förändringar som utredningens förslag kommer att ha på gällande rätt. Arbetets frågeställning är alltså: Hur kan utredningens förslag påverka gällande rätt?

1.3 Metod och material

I uppsatsen har jag använt mig av sedvanlig rättsdogmatisk metod. Då jag utrett gällande rätt har jag använt mig nästan uteslutande av lagtext och förarbeten, då dessa är de källor som definierar gällande rätt. Doktrin inom ämnet har jag använt mycket sparsamt. Jag har använt några belysande rättsfall för att beskriva hur domstolarna har tolkat den gällande rätten och dess förarbeten.

När jag utrett vårdnadsutredningens undersökningar och förslag har jag använt mig uteslutande av SOU 2005:43 och tillhörande lagrådsremiss.

1.4 Disposition och avgränsningar

Jag har valt att avgränsa min uppsats till att behandla vissa delar av gällande rätt och utredningens förslag då utredningens undersökningar och förslag är allt för omfattande för att rymmas i en uppsats. På detta sätt har jag kunnat begränsa uppsatsen till att behandla vissa stommar i gällande rätt och i utredningens förslag.

Uppsatsen är indelad i tre huvudkapitel. Det inledande kapitlet behandlar gälland rätt. Kapitel två belyser SOU 2005:43:s utredningar och förslag.

Kapitel tre är min analys av hur utredningen kan komma att påverka gällande rätt.

Kapitel ett inleds med en utförlig genomgång av begreppet barnets bästa. Anledningen att jag inleder uppsatsen med detta begrepp är att det är så centralt och avgörande för alla frågor som rör vårdnad och umgänge. Därefter går jag igenom bestämmelser avseende vårdnad och avslutar kapitlet med att belysa gällande regler inom umgängesrätten.

Kapitel två är uppbyggt på liknande sätt för att läsaren ska ha lättare att följa med och se vilka ändringar som utredningen vill göra i gällande rätt. Kapitlet om utredningens undersökningar och förslag inleds med en genomgång av barnets bästa för att sedan följas av en utredning av vårdnads- och umgägesfrågor.

Kapitel tre innehåller min analys av hur utredningens förslag kan komma att påverka gällande rätt. Jag går här igenom de områden jag berört i de föregående kapitlen.

2 Gällande rätt

2.1 FN:s BARNKONVENTION

2.1.1 Artikel 3

”vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.”¹

Principen om barnets bästa är en av Barnkonventionens grundpelare. Vid alla åtgärder som rör barn ”skall barnets bästa komma i främsta rummet”. Principen kan härledas ur två grundläggande tankar som båda har satt sina spår i konventionen. Att barn har fullt och lika människovärde och alltså inte är mindre värda än vuxna och att barn är sårbara och behöver särskilt stöd och skydd.²

Barnets bästa är inget nytt begrepp i internationella deklARATIONER och konventioner. Ett antal variationer av principen har funnits och finns i internationella dokument av olika slag. Ett embryo till principen fanns redan i den första deklARATIONEN om barnets rättigheter som antogs av Nationernas Förbund 1924. Där står att ”mankind owes to the child the best that it has to give”. I 1959 års deklARATION om barnets rättigheter har principen utvecklats. DeklARATIONENS artikel 2 stadgar att “in the enactment of laws for this purpose the best interests of the child shall be the paramount consideration.

2.1.2 Omfattning

Det unika med Barnkonventionen är att barnets bästa skall komma i första rummet vid alla åtgärder som rör barn. Inget annat internationellt dokument har den bredd som Barnkonventionens artikel 3 har. Barnkonventionen har alltså vidgat begreppet till att omfatta, inte bara familjerättsliga frågor, utan alla områden. Det innebär att barnets bästa skall komma i främsta rummet inte bara i frågor som rör vårdnad, umgänge och adoption och inte heller enbart i verksamheter som i huvudsak är ägnade för barn som t.ex. barnomsorg och skola. Principen om barnets bästa skall gälla alla samhällsområden.³

2.1.3 Barnets bästa enligt barnkonventionen

Barnets bästa är inget statiskt begrepp. Det varierar över tid och från ett samhälle med dess kulturella och sociala värderingar till ett annat. Det varierar också från ett barn till ett annat utifrån varje barns individuella

¹ FN:s Barnkonvention artikel 3

² Ewerlöf, s. 35

³ FN:s Barnkonvention artikel 3

situation. Men trots att barnets bästa inte är en gång för alla givet så innehåller Barnkonventionen en rad grundläggande rättigheter för barn och dessa skall vara universella. En viktig aspekt av konventionen är att den ger en universell definition av vilka rättigheter som bör gälla för barn över hela världen. Dess definition av barnets rättigheter skall gälla i alla samhällen oavsett kultur, religion eller andra särdrag.

Artikel 3 innehåller både en kollektiv och en individuell aspekt. I artikelns första del talas om barn i pluralis, medan det i sista delen talas om barnet i singularis, ”vid alla åtgärder som rör barn --- skall barnets bästa komma i främsta rummet”. Då artikel 3 inte kan ge vägledning om vilket som är viktigast, kollektivet eller individen, måste man gå in i konventionens andra artiklar för att få svaret. T.ex. när det gäller utbildning så betonar artikel 28 att utbildning skall omfatta alla och att detta är överordnat.⁴

2.1.4 Tillämpning i svensk lagstiftning

Barnkonventionen har inte inkorporerats i svensk lagstiftning utan transformerats in. Det innebär att riksdagen stiftar de lagar som behövs för att Barnkonventionen och dess intentioner skall implementeras i det svenska samhället. I exempelvis SoL 1:2, som syftar till att svara mot innehållet i Barnkonventionen artikel 3, föreskrivs att socialtjänsten vid åtgärder som rör barn särskilt skall beakta vad hänsynen till barnets bästa kräver. Bestämmelsen skall tolkas som att barnets bästa inte alltid behöver vara avgörande för vilket beslut som fattas inom socialtjänsten. Visserligen skall barnets bästa alltid beaktas, utredas och redovisas, men lagstiftaren menar att det kan uppstå situationer då det råder ett motsatsförhållande mellan barnperspektiv och vuxenperspektiv. I en sådan situation kan det också ligga i barnets intresse att den vuxne får bästa möjliga stöd av socialtjänsten, eftersom barn och föräldrar inte kan ses isolerade från varandra. Vid en intressekonflikt mellan barn och vuxna skall dock barnets intresse ha företräde.⁵

2.2 Barnets bästa i svensk rätt

2.2.1 Allmänt

I alla frågor som rör barn, oavsett vilken instans som behandlar frågan, skall barnets bästa komma i främsta rummet.⁶

Principen att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid domstols ställningstagande infördes i lagstiftningen genom lagen den 11 juni 1920 om barn i äktenskap.⁷

Lagstiftningen har utgått från att om föräldrarna kan komma överens i frågor som rör barnet så är detta det bästa för barnet. Annars ska barnets

⁴ FN:s Barnkonvention artikel 3

⁵ Ewerlöf, s. 35

⁶ FB 6:2a första stycket

⁷ SOU 1995:79 s. 79

behov av en nära kontakt med båda föräldrar vara vägledande. Utgångspunkten i lagstiftningen och praxis är att den av föräldrarna som kan tillgodose barnets umgänge med den andra föräldern är mest lämpad som ensam vårdnadshavare.⁸

S.k. umgängessabotage (se nedan) borde alltså i princip diskvalificera den saboterande föräldern. Mot detta står att samtliga omständigheter måste vägas in när det gäller att avgöra vad som är till barnets bästa.⁹

Bedömningen av vad som anses vara barnets bästa kan inte göras schablonmässigt utan måste bli beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. Denna flexibilitet ger myndigheterna det utrymme som behövs för att de skall kunna beakta de individuella förhållandena och välja den lösning som bäst svarar mot behovet i det enskilda fallet. Det finns vissa omständigheter som alltid ska beaktas men det är ingen uttömmande uppräkningslista. Lagstiftarens synsätt innebär också att ingen av föräldrarna på grund av sitt kön är mer lämpad som vårdnadshavare än den andra.¹⁰

Vid bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt skall därvid både kortsiktiga och långsiktiga effekter för barnet beaktas. En domstol får från fall till fall pröva hur barnets behov av omvårdnad, trygghet och god fostran bäst kan tillgodoses och vilka förutsättningar som barnets föräldrar har att i övrigt uppfylla det ansvar och de uppgifter som vilar på en vårdnadshavare. Av betydelse är också de dagliga kontakterna med personer i barnets omgivning, t.ex. – utom föräldrar och släktingar – kamrater, daghemspersonal och lärare. Verkningsarna av eventuellt miljöbyte för vägas in bland omständigheter som har betydelse för barnet.¹¹

Att vissa omständigheter nämns är ett uttryck för vad lagstiftaren särskilt velat fästa uppmärksamheten på. Dessa omständigheter får aldrig glömmas bort vid bedömningen.¹² Däremot behöver inte de angivna omständigheterna nödvändigtvis betyda mer än andra viktiga förhållanden i ett enskilt fall. Ett barn har behov av nära och goda relationer till båda föräldrar även om de bor isär. Föräldrabalkens regler om gemensam vårdnad bygger på den uppfattningen. Avsikten är att föräldrarna skall ha gemensam vårdnad i samtliga fall där det är bäst för barnet. Barnets möjligheter att hålla kontakt med båda föräldrarna skall allmänt sett tillmätas större betydelse än exempelvis materiella förhållanden.¹³

Kontakt mellan barnet och den förälder som inte är vårdnadshavare främjas inte enbart av en allmänt positiv inställning från vårdnadshavarens sida till umgänge mellan barnet och den andra föräldern. Det kan också krävas en viss aktiv insats av vårdnadshavaren, t.ex. att genom olika praktiska

⁸ se NJA 1986 s. 338, NJA 1989 s. 335 och NJA 1992 s. 666

⁹ Prop. 1997/98:7 s. 60 ff.

¹⁰ Prop. 1997/98:7 s. 32

¹¹ Prop. 1997/98:7 s. 103 ff.

¹² FB 6:2a

¹³ Schiratzki, s. 93 f.

arrangemang underlätta för barnet att hålla kontakt med den andra föräldern.¹⁴ Om inte andra omständigheter talar för en annan lösning, bör domstolen inte anförtro vårdnaden om barnet till en förälder som är emot att barnet får umgås med den andra föräldern. Beslut om umgänge saboteras ibland av vårdnadshavaren. Man får se allvarligt på sådana åtgärder eller försummelse. Det kan föranleda att vårdnadsfrågan omprövas. En omständighet som kan tala för att vårdnaden inte, trots att vårdnadshavaren hindrat umgänge med den andra föräldern, överförs till denne kan vara att den andra föräldern har gjort sig skyldig till misshandel eller övergrepp eller att det annars framgår som olämpligt att han eller hon har vårdnaden om barnet. Man måste alltså beakta vilka motiv föräldern har för att motsätta sig umgänget.¹⁵

En annan omständighet kan vara att barnet under en längre tid har vistats hos den förälder som är minst ägnad att främja barnets behov av kontakter med den andra föräldern. I sådana fall får domstolen väga barnets behov av en god relation med båda föräldrarna mot barnets behov av kontinuitet och stabilitet i sin tillvaro. De omställningsproblem m.m. som en överflyttning för med sig kan vara värda sitt pris för att få till stånd en fungerande relation med båda föräldrarna. Detta gäller inte minst sett i ett längre perspektiv. Det måste prövas i varje enskilt fall vilken lösning som är bäst för barnet. Är föräldrarna överens om hur vårdnaden skall ordnas, torde den lösning som de har valt i allmänhet också kunna antas vara bäst för barnet.¹⁶

Eftersom möjligheten till gemensam vårdnad finns är i regel motsättningarna stora mellan föräldrarna när det går så långt som till en tvist om själva vårdnaden. I tvisten är det ofta så att båda föräldrarna är i och för sig lämpade att ha vårdnaden om barnet. Det är svårt för domstolen att på objektiva grunder sätta den ena framför den andra i fråga om personliga kvalifikationer.

2.2.2 Risken att barnet far illa

Gällande rätt slår fast att barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.¹⁷

1998 års lagändring innebär att socialnämnder och domstolar vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Vidare skall risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa beaktas.¹⁸

I förarbetena till FB uttalas tydligt att även om det är viktigt att ett barn har

¹⁴ FB 6:15

¹⁵ Prop. 1997/98:7 s. 61

¹⁶ Schiratzki s. 110 f.

¹⁷ FB 6:1

¹⁸ FB 6:2a andra stycket

en nära och god kontakt med båda föräldrarna fastän dessa bor isär, är det givetvis också viktigt för barnet att inte fara illa när det t.ex. umgås med en förälder. Intresset att tillgodose det senare får inte offras för att tillgodose det förra.¹⁹

2.3 Vårdnad

2.3.1 Vårdnadsbegreppet

Barn har, enligt föräldrabalken, vissa grundläggande rättigheter. Dessa rättigheter inkluderar rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. Barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.²⁰

Barnets rätt till trygghet innebär bl.a. att få leva under stabila förhållanden och att ha någon att lita på. God fostran betyder att barnet ska få rätt att frigöra sig från föräldrarna i takt med dess mognad och lära sig sätta gränser för sitt handlande och att ta ansvar.²¹

Barnets vårdnadshavare har ansvaret för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets ovanstående rättigheter tillgodoses. Vårdnadshavaren ansvarar dessutom för barnets försörjning och utbildning och för att barnet inte orsakar skada för någon annan. ”Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter”.²²

Vårdnaden om ett barn består till dess barnet fyller arton år eller gifter sig innan dess. Många av de befogenheter och ansvar som tillkommer vårdnadshavaren är dock till sin natur sådana att de upphör att gälla innan barnet har fyllt 18 år.

2.3.2 Vem är vårdnadshavare?

Ett barn står från födseln under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra. Är föräldrarna inte gifta med varandra, blir modern ensam vårdnadshavare. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, får de därigenom automatiskt gemensam vårdnad om barnet.²³

Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna, kan föräldrarna gemensamt ansöka hos domstol om att få gemensam vårdnad. Föräldrarna kan också få gemensam vårdnad genom en registrering hos skattemyndigheten efter gemensam anmälan, antingen till socialnämnden i samband med att skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller till

¹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 48 och 150

²⁰ FB 6:1

²¹ Prop. 1997/98:7 s. 30

²² FB 6:11

²³ FB 6:3 första stycket

skattemyndigheten under förutsättning att förordnande om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.²⁴

Döms det till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna, står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses vid äktenskapsskillnaden.²⁵

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna och vill någon av dem att vårdnaden inte längre skall vara gemensam, skall domstolen efter vad som är bäst för barnet anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna. Om den förälder som har begärt att den gemensamma vårdnaden skall upplösas inte motsätter sig fortsatt gemensam vårdnad, skall domstolen låta den gemensamma vårdnaden bestå, om detta är bäst för barnet.²⁶

Är endast en av föräldrarna vårdnadshavare för barnet och vill någon av föräldrarna att vårdnaden skall ändras, skall domstolen efter vad som är bäst för barnet anförtro vårdnaden åt den andra föräldern, om den föräldern vill att vårdnaden flyttas över till honom eller henne, eller, om en av föräldrarna begär gemensam vårdnad och den andra föräldern inte motsätter sig det, förordna i fortsättningen skall utöva vårdnaden gemensamt.²⁷

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall domstolen frånta den försumliga föräldern vårdnaden.²⁸

2.3.3 Gemensam vårdnad

2.3.3.1 Allmänt

Utgångspunkten i föräldrabalken är, som jag gått igenom ovan, att barnet har behov av en god och nära relation med båda sina föräldrar, även om föräldrarna inte bor tillsammans. Syftet med senare års lagstiftning har varit att barnets intresse ska sättas före andras. Lagstiftaren anser att gemensam vårdnad är den bästa vårdnadsformen ett barn kan åtnjuta, förutsatt att föräldrarna kan samarbeta. Föräldrarnas gemensamma rättsliga ansvar för barnet kan bidra till goda förhållanden med båda föräldrarna.²⁹

Ett gemensamt vårdnadsansvar innebär att föräldrarna skall ha ett gemensamt ansvar och gemensam bestämmanderätt i övergripande frågor som rör barnet, t.ex. skolfrågor, frågor rörande fritiden etc. Föräldern som barnet bor hos har ansvaret för barnets dagliga omsorg och den andra föräldern har vanligtvis ett umgänge med barnet. Fördelen med detta system är att båda föräldrarna känner ett ansvar och intresse för barnet och att

²⁴ FB 6:4

²⁵ FB 6:3 andra stycket

²⁶ FB 6:5 första stycket

²⁷ FB 6:6

²⁸ FB 6:7

²⁹ Prop. 1997/98:7 s. 49

barnet kan rota sig i en miljö och fortfarande ha bra kontakt med den förälder som det inte bor tillsammans med.³⁰

Vid gemensamt vårdnadsansvar skall föräldrarna i princip fatta alla beslut tillsammans.³¹ Detta innebär dock inte att båda föräldrarna måste delta i alla beslut som rör barnet. Frågor som rör barnets dagliga omsorg; mat, kläder, sovtider etc. ansvarar den förälder som barnet bor hos för.³²

Andra beslut än de som rör den dagliga omsorgen får fattas av den ena vårdnadshavaren endast om den andra vårdnadshavaren är förhindrad att ta del i beslutet och det inte utan olägenhet kan uppskjutas.³³

Detta innebär att föräldrarna måste komma överens i frågor som rör barnet, förutom just de frågor som rör den dagliga omsorgen. Vilka beslut som faller inom den dagliga omsorgen är inte helt klarlagt. Förarbetena säger att föräldrarna ska besluta i frågor som rör barnet tillsammans. En förälder får inte fatta beslut av ”ingripande” betydelse för barnets framtid, förutom om barnets bästa kräver det.³⁴ Lagstiftaren valde att inte närmare bestämma vad som ingår i barnets vardagliga omsorg för att tydliggöra att föräldrarnas samarbetsförmåga skulle kunna lösa dessa frågor.³⁵

Många författare inom detta juridiska område anser att det innebära problem att lagen inte definierar vardaglig omsorg tydligare, och kan inte komma överens om vilka frågor som hamnar utanför den dagliga omsorgen, och således kräver båda föräldrarnas godkännande.

Vissa författare anser att frågor som rör barnets daghem, fritidshem, skola och bostadsort är frågor som föräldrarna måste vara eniga om.³⁶ Andra författare förordar att frågor om var barnet ska bo eller om barnets skolgång ska bestämmas av boföräldern.³⁷

Problem uppstår när föräldrar inte kan komma överens i frågor som inte rör barnets dagliga omsorg. Möjligheterna för föräldrarna att få hjälp att lösa meningsskiljaktigheterna är idag mycket begränsade. Domstolen kan besluta var barnet ska bo, vilket umgänge barnet ska ha med den förälder det inte bor tillsammans med samt hur mycket underhåll som ska utges. Rör föräldrarnas oenighet andra frågor är de hänvisade till att själva lösa sin konflikt.³⁸

Om exempelvis boföräldern vill flytta till annan ort på grund av dennes arbetssituation, är detta något som föräldrarna måste komma överens om (under förutsättning att barnet skall följa med). Väljer då den andra föräldern att motsätta sig flytten är boförälderns alternativ begränsade. Antingen väljer boföräldern att inte flytta, vilket kan få negativa

³⁰ Ewerlöf, s. 53

³¹ FB 6:13 första stycket

³² Prop. 1975/76:170 s. 178

³³ FB 6:13 andra stycket

³⁴ Prop. 1997/98:7 s. 31

³⁵ Prop. 1997/98:7 s. 54

³⁶ Ryrstedt s. 14

³⁷ Schiratzki s. 96 ff.

³⁸ Ewerlöf, s. 53

konsekvenser för barnet i form av en negativ förälder, eller så väljer boföräldern att yrka på ensam vårdnad på grund av samarbetssvårigheter. Det är tveksamt om ett sådant yrkande skulle vinna framgång då lagstiftarens vilja är just att dessa beslut ska vara gemensamma. Slutligen kan boföräldern ignorera den andra förälderns brist på samtycke och flytta ändå. Då är det den andra föräldern vars alternativ är begränsade. Svensk lag har inga bestämmelser som kan tvinga boföräldern att flytta tillbaka till ursprungsorten. Att bara barnet flyttar tillbaka är inte heller en möjlighet då domstolen kanske bestämt att barnet ska bo hos den flyttande föräldern. Den andra förälderns reaktionsmöjligheter är alltså begränsade till att begära en ändring i boendet eller att begära ensam vårdnad på grund av samarbetssvårigheter.³⁹

”Lagstiftningen bör vara så utformad att den påverkar föräldrars handlingsmönster så att de väljer gemensam vårdnad i de fall inga särskilda skäl talar mot denna vårdnadsform. Utgångspunkten bör därför vara att lagstiftningen skall anvisa föräldrar vägar som i möjligaste mån kan bidra till samförståndslösningar”.⁴⁰

Lagstiftarens mål är klart och tydligt att föräldrar ska ha gemensam vårdnad i samtliga fall då den vårdnadsformen är bäst för barnet.

2.3.3.2 Gemensam vårdnad mot en förälders vilja

I och med lagändringarna 1998 introducerades möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja. Innan dess var båda föräldrarna tvungna att godkänna gemensam vårdnad för att det skulle bli aktuellt. Numera räcker det alltså med att en av föräldrarna godkänner gemensam vårdnad som vårdnadsform för att det ska kunna bli aktuellt.⁴¹

Denna ändring i lagen gjordes för att betona att gemensam vårdnad skall vara huvudregeln i vårdnadsfrågor. Lagstiftaren kände att bestämmelserna behövdes göras mer flexibla för att bättre kunna tillgodose barnets intresse i det enskilda fallet. Avgörande för domstolens ställningstagande skall dock, som vid alla beslut, vara vad som är bäst för barnet.⁴²

Möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja ska användas med stor försiktighet och lyhördhet. Ibland kan en förälders vägrande till gemensam vårdnad ha med föräldrarnas pågående konflikt att göra, men det kan också vara så att föräldern vill skydda sitt barn mot t.ex. en misshandlande förälder. Möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja ska inte heller medföra att det mer eller mindre schablonmässigt beslutas om gemensam vårdnad. Om den som motsätter sig gemensam vårdnad anför vägande skäl för sin ståndpunkt är det oftast

³⁹ Ryrstedt, s. 14 f.

⁴⁰ SOU 1995:79 s. 81

⁴¹ FB 6:5 andra stycket

⁴² FB 6:2a

lämpligast att inte gå emot den personens vilja. I ett fall då en förälder motsätter sig gemensam vårdnad måste man göra en bedömning av omständigheterna i just det fallet och därefter bestämma om gemensam vårdnad verkligen är barnets bästa.

2.3.4 Praxis som behandlar gemensam vårdnad och föräldrarnas samarbetssvårigheter

2.3.4.1 NJA 1999 s. 451

Fallet behandlar en vårdnadstvist mellan modern och fadern. Barnen i målet (3st) var födda mellan 1987 och 1993. Modern väckte talan i februari 1997 mot fadern och yrkade att hon ensam skulle få vårdnaden om barnen. Fadern bestred yrkandet och yrkade för egen del, att TR:n skulle tillerkänna honom i första hand vårdnaden om alla tre barnen och i andra hand vårdnaden om det äldsta barnet.

Vårdnadsutredningen som gjordes i målet visade att såväl modern som fadern var lämplig som vårdnadshavare för barnen. Av utredningen framgick även att olikheterna och motsättningarna mellan modern och fadern medfört problem i det nödvändiga samarbetet dem emellan avseende barnet. De två yngsta barnen hade sedan skilsmässan bott hos modern. Det äldsta barnet hade bott hos modern till 1997 och sedan hos fadern. Modern och det äldsta barnet har hela tiden haft tät kontakt med varandra.

TR fann det vara en fördel att inte skilja på syskonen och vid en samlad bedömning ansågs det vara bäst för barnen att modern fick ensam vårdnad om alla barnen.

Fadern överklagade TR:n beslut till HovR.

HovR:n fastslog att genom lagändringen 1998 får – såvida inte båda föräldrarna motsätter sig det – rätten även i ett pågående vårdnadsmål förordna att vårdnaden skall vara gemensam. Rätten får också efter vad som är bäst för barnet anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna. Den sistnämnda möjligheten bör tillgripas endast undantagsvis, t.ex. om en förälder är olämplig som vårdnadshavare eller om en konflikt mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet.

Parterna hade haft gemensam vårdnad om barnen. Av utredningen i målet framgick att samarbetet rörande barnen försämrats alltmer efter äktenskapsskillnaden år 1995. Inför HovR:n hade parterna visat en tydlig ovilja mot samförståndslösningar såvitt avser vårdnaden och omsorgen om barnen. Utredningen gav också vid handen att parternas konflikt, som främst syntes bero på olika uppfattningar om varandras person och karaktär, sedan länge pågått helt öppet inför barnen.

”Vid nu rådande förhållanden och då inte heller någon omedelbar förbättring kan förutses i fråga om parternas benägenhet till samarbete rörande barnen, även om de skulle bo tillsammans med fadern, finner

HovR:n skäl att upplösa den gemensamma vårdnaden.”⁴³

HovR:n fann ingen anledning att frångå de bedömningar TR:n gjort i frågan om moderns lämplighet att handha vårdnaden om alla tre barnen. HovR:n fastslog därmed TR:ns dom.

Fadern överklagade HovR:ns beslut till HD.

HD inledde med att slå fast att i och med lagändringen 1998 innebär att den gemensamma vårdnaden enligt förarbetena framför allt är till för att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna, men också för att gemensam vårdnad markerar den betydelse som från allmän synpunkt bör tillmätas ett gemensamt föräldraansvar.

”Vad som förekommit vid 1998 års ändring i 6 kap FB måste anses innebära, att lagstiftningen numera förutsätter att gemensam vårdnad normalt är till barnets bästa. Endast när det förekommer särskilda omständigheter som talar emot gemensam vårdnad, skall vårdnaden anförtros en av föräldrarna ensam.”⁴⁴

HD ansåg att enligt utredningen med komplettering som gjordes i målet var både fadern och modern engagerade och kompetenta föräldrar. Både fadern och modern ansågs vara lämpliga som vårdnadshavare. Visserligen förekom meningsskiljaktigheter mellan dem som gjorde att deras samarbete när det gällde barnen inte löpte friktionsfritt. Dessa var dock långtifrån av sådant slag som enligt förarbetena skulle medföra att domstolen inte borde förordna om gemensam vårdnad mot den ena förälderns vilja. Modern och fadern borde därför ha gemensam vårdnad. HD förordnade, med ändring av HovR:ns dom, att fadern och modern skulle ha gemensam vårdnad om alla sina barn.

2.3.4.2 NJA 2000 s. 345

Målet behandlade en vårdnadstvist mellan modern och fadern om två barn, födda 1991 och 1993. I mars 1998 ansökte modern om äktenskapsskillnad. I april 1998 yrkade modern ensam vårdnad.

Fadern motsatte sig moderns krav på ensam vårdnad och yrkade på ensam vårdnad och i andra hand att vårdnaden skulle fortsätta vara gemensam.

I målet anförde modern att fadern misshandlat henne, och barnen, vid flera tillfällen. Fadern anförde att modern förvägrat fadern att träffa barnen upprepade gånger.

Efter 1998 års lagändring skall frågor om vårdnad, boende och umgänge avgöras utifrån vad som är bäst för barnet. TR:n ansåg att, när det gällde föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, det inte fanns underlag för att – som modern gjorde gällande – göra bedömningen att fadern var olämplig som vårdnadshavare. Det fanns beträffande moders lämplighet inte skäl till

⁴³ NJA 1999 s. 451

⁴⁴ NJA 1999 s. 451

antagande att hon motarbetade faderns umgänge med barnen. Även modern ansågs vara lämplig som vårdnadshavare. Vardera förälder skulle alltså i och för sig kunna anförtros ensam vårdnad om barnen.

Det som talade starkt för gemensam vårdnad var det förhållandet at föräldrarna – under stora påfrestningar – kunnat genomföra ett tämligen omfattande umgänge för fadern. Denna omständighet talade för att föräldrarna hade en sådan förmåga att sätta sig över sin egen konflikt och en förmåga att fatta beslut till barnens bästa.

Det konstaterades emellertid att fadern dömts för misshandel av modern och att modern lämnat trovärdiga uppgifter om våldsamheter och hårdhet från faderns sida. Denna omständighet talade för bedömningen att konflikten mellan föräldrarna var så djup att de inte kunde samarbeta i frågor som rör barnen. TR:n ansåg därför att den gemensamma vårdnaden av barnen – i enlighet med vad som enligt TR:ns bedömning är bäst för barnen – skulle upplösas och att modern skulle tillerkännas ensam vårdnad om dem.

Fadern överklagade TR:ns beslut till HovR:n och krävde att vårdnaden skulle fortsätta vara gemensam.

HovR:n inledde med att slå fast att vårdnaden skall vara gemensam förutom då särskilda omständigheter talar mot det.

”Både fadern och modern är lämpliga som vårdnadshavare. Visserligen har det rått ett spänt förhållande mellan föräldrarna – något som i viss mån består – men båda föräldrarna är i hög grad angelägna om barnets välbefinnande. Enligt parternas samstämmiga uppgifter har faderns umgänge med barnen under det senaste halvåret också fungerat bra. De meningsskiljaktigheter som alltså må finnas mellan föräldrarna är enligt HovR:ns mening inte av sådant slag som bör medföra att inte förordnas om gemensam vårdnad. Den omständigheten att fadern för närvarande är ålagd besöksförbud innebär visserligen vissa praktiska svårigheter för honom att tills vidare utöva sin funktion som vårdnadshavare. Detta förhållande måste emellertid antas vara av övergående natur och bör i sig inte hindra att ett beslut om gemensam vårdnad, som måste övervägas i ett längre perspektiv, kan komma till stånd.”⁴⁵

HovR:n förordnade, med ändring av TR:n dom, att fadern och modern skulle ha gemensam vårdnad om sina barn.

Modern överklagade HovR:ns dom till HD med yrkandet att HD skulle anförtro henne ensam vårdnad om barnen.

HD anförde att särskilda omständigheter som kan tala mot gemensam vårdnad är att en förälder gjort sig skyldig till våld mot barnet eller den andra föräldern, eller när konflikten mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet. Modern hade i målet gjort gällande att fadern var olämplig som vårdnadshavare och att det vore bäst för barnen att hon ensam anförtroddes vårdnaden om dem.

⁴⁵ NJA 2000 s. 345

Fadern dömdes för misshandel av modern till villkorlig dom och samhällstjänst. Detta misshandelsbrott begicks i en upprörd situation, vid målets prövning, ett och ett halvt år tillbaka i tiden. Misshandeln kunde enligt HD:s mening inte innebära att fadern var olämplig som vårdnadshavare. Utredningen i övrigt gav inte heller stöd för en sådan slutsats.

Misshandeln sågs emellertid som ett exempel på de svårigheter som föräldrarna haft att lösa problem som rör barnen och att samtala om problemen. Utredningen visade att dessa svårigheter fortsatt. Sedan 1998 hade föräldrarna inte någon gång samrått med varandra i frågor som rörde deras barn. Fadern hade t.ex. vägrat att lämna ut sitt telefonnummer till modern och hade inte tagit några initiativ för att diskutera barnen med henne. Det fanns inget som tydde på att relationen mellan föräldrarna kunde bli förbättrad inom den närmast överblickbara tiden.

”Vad som kommit fram visar enligt HD:s mening att det råder en svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnen. Med hänsyn till barnens bästa bör vårdnaden om dem därför anförtros åt modern ensam.”⁴⁶

Med ändring av HovR:ns dom fastställde HD TR:ns domslut rörande vårdnaden om båda barnen.

2.4 Umgänge

2.4.1 Allmänt

Föräldrabalken slår fast att barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.⁴⁷

Umgänge kan bestämmas av domstol, eller genom avtal mellan föräldrarna, om en av föräldrarna har ensam vårdnad om barnet och om föräldrarna har gemensam vårdnad.⁴⁸

Umgänget är till för barnet och för att barnet har behov av kontakt med båda sina föräldrar. Någon absolut rättighet till umgänge med barnet för en förälder föreligger inte enligt gällande rätt. Det är barnets intressen och behov som är de centrala, inte föräldrarnas. Det är t.ex. inte alltid i barnets intresse att umgås med den förälder som det inte bor tillsammans med. Enligt föräldrabalken ska risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa beaktas när man bestämmer om eventuellt umgänge.⁴⁹

Bestämmelsen talar om att risken för att barnet far illa ska beaktas. Det behöver alltså inte vara ställt utom allt tvivel att förhållanden kommer att

⁴⁶ NJA 2000 s. 345

⁴⁷ FB 6:15 första stycket

⁴⁸ FB 6:15a andra stycket

⁴⁹ FB 6:2a andra stycket

inträffa som kan leda till att barnet far illa för att förhållandet skall få inverka på beslutet. Det räcker med att det föreligger konkreta omständigheter som talar för att det finns en risk för att barnet kommer att fara illa.⁵⁰

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses.⁵¹

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och skall umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, skall den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar emot det.⁵²

Dessa bestämmelser innebär att icke-umgängesföräldern har ett stort ansvar för att umgänget fungerar som det ska. Om en förälder utan godtagbara skäl för sitt handlande motarbetar ett umgänge mellan barnet och den andra föräldern (umgängessabotage), kan detta vara ett tecken på att föräldern inte har barnets bästa i tanken och detta uppförande kan resultera i att vårdnaden eller boendet ändras.⁵³

Ibland bestäms umgänge med villkoret att en kontaktperson skall närvara vid umgängestillfällena. Anledningen till att en kontaktperson kan behövas är t.ex. då det föreligger risk för olovligt bortförande av barnet, när umgängesföräldern och barnet inte träffats på väldigt länge eller när föräldrarnas konflikt gör hämtandet och lämnandet av barnet problemfyllt. Oavsett anledning så är kontaktpersonen alltid avsedd att vara ett skydd för barnet.⁵⁴

Kontaktpersonen, som utses av socialnämnden, har ingen befogenhet att stoppa ett potentiellt farligt umgänge för barnet men anses ändå vara den som ska skydda barnet mot ett umgänge som innebär konkret risk för barnets psykiska hälsa.⁵⁵

Barnet kan inte, trots att umgänge är en rättighet för barnet, föra talan om umgänge med en förälder. Inte heller boföräldern har några legala möjligheter att få fram ett umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Detta innebär att en förutsättning för umgänge är att den förälder som inte bor tillsammans med barnet vill att umgänget kommer till stånd.⁵⁶

Det enda boföräldern kan göra är att väcka talan om inskränkning i den andre förälderns umgänge.⁵⁷

⁵⁰ Prop. 1992/93:139 s. 28 f. och 37

⁵¹ FB 6:15 andra stycket

⁵² FB 6:15 fjärde stycket

⁵³ Prop. 1997/98:7 s. 61

⁵⁴ Schiratzki s. 122

⁵⁵ Se NJA 2003 s. 372 (Se kapitel 2.4.2.1)

⁵⁶ Schiratzki s. 121

⁵⁷ NJA 1994 s. 128

Det finns en risk att ett umgänge som måste tvingas fram med sanktioner verkar i fel riktning vad gäller relationerna mellan föräldern och barnet. En förälders eventuella ovilja eller vägran att umgås med sitt barn kan ha sin grund i en rad olika omständigheter som kan innebära att ett framtvingat umgänge inte skulle vara till gagn för barnet.⁵⁸ Av dessa anledningar sanktioneras inte en förälders skyldighet att umgås med sitt barn. Umgängesrätt kan dock upphävas om inte umgängesföräldern utnyttjar sin rätt.⁵⁹

Gällande rätt ger inget utrymme för annat umgänge än det rent direkta umgänget det vill säga att barnet fysiskt träffar umgängesföräldern under en bestämd tidsperiod.

2.4.2 Praxis som behandlar umgänge och domstolens riskbedömning

2.4.2.1 NJA 2003 s. 372

Fallet behandlar frågan hurvida umgänge skall vägras med hänsyn till risk för att barnet far illa. Fadern yrkade på visst umgänge med sin dotter, född 2000. Mamman, som var ensam vårdnadshavare, bestred yrkandet och gjorde gällande att fadern var olämplig som umgängesförälder. Den kontaktperson som varit närvarande vid umgänge under våren 2002 uppgav att fadern uppvisat två helt olika sidor vid umgängestillfällena. Ibland har fadern varit samlad, koncentrerad och möjlig att föra dialog med. Stunden efter har fadern uppträtt forcerat och aggressivt och då varit omöjlig att nå och resonera med. Fadern har vidare haft svårt att fokusera på dottern under ett umgängestillfälle (då tre timmar). Även familjesekreterarna hade noterat och anmärkt på faderns beteende. Enligt dem hade fadern vid flera tillfällen uppträtt oerhört forcerat och gett ett allmänt förvirrat intryck. Vid dessa tillfällen hade det, enligt familjesekreterarna, varit omöjligt att nå honom då han varit mycket osammanhängande i sitt sätt att uttrycka sig, samtidigt som han haft ett aggressivt uppträdande. Umgängesutredningen visade att faderns uppträdande var mycket oförutsägbart och irrationellt. Utredarnas slutsats var att det var ytterst tveksamt hurvida en umgängeskontakt kunde anses vara till dotterns bästa.

Tingsrätten lämnade yrkandet utan bifall.

Hovrätten ansåg att några allvarliga anmärkningar inte kunde göras mot fadern och noterade att det inte rådde några tvivel om att fadern var mycket fäst vid dottern och ville hennes bästa. Hovrätten uppmärksammade vidare att med tanke på att umgänget varit avbrutet i mer än ett år var det angeläget att försöka återskapa en naturlig relation mellan far och dotter för att inte äventyra ett för dottern så viktigt förhållande för framtiden.

Hovrätten förordnade om umgänge tre timmar varannan lördag i närvaro av kontaktperson.

⁵⁸ Prop. 1997/98:7 s. 60

⁵⁹ Se RH 1997:59

Moden överklagade. HD inledde med konstateringen att, med utgångspunkt i barnets bästa, skall i det enskilda fallet barnets behov av umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med vägas mot de risker för barnet som ett sådant umgänge kan vara förenat med. Man slog vidare fast att det måste föreligga en mer konkret fara för riskens förverkligande för att den skall påverka bedömningen av umgängesfrågan. I rättsfallet NJA 1995 s. 727, som gällde hurvida umgänge skulle vägras med hänsyn till risken för att ett barn skulle bli olovligt bortfört, var detta förhållningssätt avgörande och HD anser att denna förhållning gäller även när prövningen gäller hurvida umgänge skall vägras med hänsyn till risken för att ett barn far illa.

Vårdnadsutredningen visade enligt HD att modern kände stark oro vid tanken att behöva lämna dottern i faderns vård ens för en så kort tid som tre timmar i närvaro av en kontaktperson. Det var också utrett att fadern under utredningstiden och i anslutning till denna uppvisat hastigt uppträdande personlighets förändringar och svängningar i humöret samt bristande förmåga till koncentration under en längre tidsrymd än en dryg timme. HD ansåg vidare att det ingav betänkligheter att den kontaktperson som anlätades av socialtjänsten våren 2002 avsåg sig uppdraget med omedelbar verkan efter ett umgängestillfälle på grund av faderns beteende. HD menade att de koncentrationssvårigheter och den bristande stresstolerans som fadern uppvisat kunde till en del förklaras med hans ovana vid situationen och detsamma kan sägas om hans svårigheter att uppträda behärskat när han har haft hand om dottern i närvaro av en – i hans ögon – kritisk kontaktperson. HD noterade också att faderns umgänge med dottern under perioden juni-december 2001 syntes ha fungerat utan anmärkning och att dottern vid några tillfällen sovit över hos honom utan att någon kontaktperson varit närvarande.

”Vad som genom utredningen i HD kommit fram om faderns personlighet talar visserligen för att det för närvarande finns en konkret risk för att dottern skulle kunna fara illa psykiskt vid ett gängse umgänge med honom. Risken kan emellertid motverkas genom att umgänget sker i begränsad omfattning under medverkan av en kontaktperson. Med hänsyn till dotterns intresse av kontakt med sin far får det därför anses vara till hennes bästa att hon får umgås med fadern som HovR:n bestämt”.⁶⁰

⁶⁰ NJA 2003 s. 372

3 Det nya lagförslaget

3.1 Allmänt

År 2002 bestämde regeringen att en utredning skulle undersöka den vårdnadsreform som kom 1998. Även andra frågor i föräldrabalken, som inte påverkats av vårdnadsreformen 1998, undersöktes. Utredningens uppgift var att undersöka, och komma med förslag till ändringar i föräldrabalken och närliggande lagar. Frågor som utredningen undersökte var hur regler om vårdnad påverkas om det finns misstanke om övergrepp på barnet och om reglerna om bestämmanderätten inom ramen för gemensam vårdnad. En annan fråga som undersöktes var om det ska finnas möjlighet till annat umgänge än det rent faktiska umgänge som finns idag.

3.2 Synen på barnets bästa

3.2.1 Allmänt

Gällande rätt slår fast att barnets bästa skall komma i första rummet i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.⁶¹

Att barnet skall vara i fokus när dessa frågor avgörs är självklart eftersom det är barnets framtid som regleras. Trots detta har domstolar kritiserats när de tolkar gällande rätt. Kritikerna pekar på att det är föräldrarnas intresse som får ”förtur” framför barnets intresse. Oftast är det som är bäst för föräldrarna bäst för barnet, då föräldrarnas trivsel påverkar barnets trivsel. Känner föräldrarna att situationen inte passar kan det uppstå konflikter som går ut över barnet. Därför är det viktigt att göra klart att det är endast barnets bästa ur ett barnperspektiv som ska vara avgörande för frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.⁶²

Bedömningen av vad som är bäst för barnet måste ske utifrån ett barnperspektiv. Att utgå från ett barnperspektiv innebär att man måste respektera barnets fulla människovärde och integritet. Detta inkluderar rätten till grundläggande mänskliga behov samt skydd mot övergrepp och annan kränkande behandling. Vad som är barnets bästa är väldigt svårt att säga. Begreppet är inte statsikt utan ändrar sig över tid och från barn till barn. Lagstiftaren har valt ut några omständigheter som myndigheter skall fästa stor uppmärksamhet mot när dom behandlar frågor rörande barn, men dessa omständigheter är inte viktigare än andra omständigheter. Vad som är barnets bästa måste alltid göras utifrån en bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.⁶³

⁶¹ FB 6:2a första stycket

⁶² SOU 2005:43 s. 105

⁶³ SOU 2005:43 s. 105 f.

Propositionen skiljer sig inte från utredningen angående begreppet barnets bästa. Propositionen påminner dock att det är viktigt att myndigheter tydligt redovisar hur man resonerat kring barnets bästa i det enskilda fallet. Myndigheter bör föra ett resonemang om barnets relation till båda föräldrarna, barnets egen inställning och föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, boföräldrar och umgängesföräldrar. Propositionen vill inte att begreppet barnets bästa ska användas slentrianmässigt och om myndigheter alltid visar hur man kommit fram till barnets bästa kan detta undvikas.⁶⁴

3.2.2 Risken att barnet far illa

Det är väl känt att ett barn far illa och att barnets personliga utveckling riskerar att skadas när det utsätts för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, andra kränkningar eller när vårdnadshavaren försummar att tillgodose barnets grundläggande behov. Lika mycket skada kan barnet ta av att bo i ett hem som innehåller våld och hot om våld mot barnets familjemedlemmar.⁶⁵

Enligt utredningen måste en grundläggande utgångspunkt vara att alla barn har en absolut rättighet att aldrig någonsin behöva bli utsatta för våld, övergrepp eller annan kränkande behandling av en förälder. Detta intresse går före alla andra, alltid. Utredningens undersökningar av tingsrättsdomar visar att påståenden om diverse övergrepp är vanliga i vårdnadsfall. I drygt en tredjedel av de genomgångna målen förekom påståendet. Sammanlagt resonerade tingsrätten om övergreppen i två tredjedelar av fallen. T.o.m. i de fall ena föräldern dömts för övergrepp mot den andra föräldern lät tingsrätten bli att resonera om detta i en tredjedel av fallen.⁶⁶

Utredningen slår fast att domstolen alltid måste bemöta och bedöma påståendet om övergrepp. Påståendet får inte avfärdas som samarbetssvårigheter utan det måste i varje enskilt fall göras en riskbedömning av barnets situation.⁶⁷

Riskbedömningen skall grundas på bl.a. vad som är utrett om tidigare inträffade händelser och om andra faktiska omständigheter. Omständigheter som kan ha betydelse för bedömningen är t.ex. tidigare övergrepp, hot om övergrepp, allmän attityd till våld, missbruksproblem och psykisk sjukdom. Beviskravet ställs inte lika högt som i brottmål. Ett påstående om övergrepp skall beaktas i vårdnadsfall även om t.ex. en förundersökning hos polisen lagts ned.⁶⁸

Är det utrett att en förälder tidigare gjort sig skyldig till övergrepp måste en nyanserad bedömning av det inträffade göras. Om övergreppen har skett systematiskt under en längre tid, varit allvarliga eller riktats mot flera

⁶⁴ Prop. 2005/06:99 s. 38 ff.

⁶⁵ SOU 2005:43 s. 197

⁶⁶ SOU 2005:43 s. 199

⁶⁷ SOU 2005:43 s. 200

⁶⁸ Lagrådsremissen s. 37

personer, finns det ofta skäl att tro att barnet skulle fara illa med den föräldern som vårdnadshavare. Har övergreppen däremot varit en enstaka överilad handling som enbart riktats mot den andra föräldern, kan risken vara mindre för att barnet kommer att fara illa. Skedde övergreppen för länge sen och föräldrarna och barnets förhållande fungerat bra sen dess, behöver det inte alltid innebära att det finns en risk för att barnet far illa. Har föräldern genomgått behandling för att undvika en upprepning, är även det en omständighet som måste beaktas.⁶⁹

Om riskbedömningen visar att barnet riskerar att fara illa bör detta väga tungt i den helhetsbedömning av samtliga omständigheter som skall göras.

3.3 Vårdnad

3.3.1 Klargörande av bestämmanderätt inom ramen för gemensam vårdnad

Ett problem som ofta uppkommer i vårdnadsfrågor är vilka beslut som vårdnadshavarna måste komma överens om. Gällande rätt säger att vårdnadshavare som har gemensam vårdnad skall utöva sina skyldigheter mot barnet tillsammans (se kapitel 2.3.3.1). Det är dock oklart vilka frågor som ingår i barnets vardag (frågor som boföräldern ansvar för) och vilka frågor som kräver att föräldrarna är överens.

Vårdnadsutredningen har därför undersökt vilka frågor som anses ingå i barnets dagliga omsorg. Nedan följer en uppräknig av frågor som utredningen tagit ställning till.

- **Fritid och ferier.** Denna fråga brukar räknas till barnets dagliga omsorg.⁷⁰ Utredningen delar denna uppfattning.
- **Barnomsorg.** Bör i normalfallet hänföras till barnets dagliga omsorg. Handlar det om val av barnomsorg med någon särskild – t.ex. religiös eller pedagogisk – inriktning är det tveksamt om det kan anses ingå i den dagliga omsorgen.⁷¹
- **Boende.** Domstolen kan sedan 1998 besluta att barnet skall bo hos den ena föräldern. Beslutet gäller dock inte var barnet skall bo, och boföräldern kan alltså inte flytta med barnet om den andra föräldern motsätter sig det.⁷²
- **Skolgång.** Är så ingripande att det inte kan hänföras till barnets dagliga omsorg. Föräldrarnas oenighet i denna fråga får dock inte leda till att barnet inte blir skolplacerat.⁷³
- **Hälsa- och sjukvård.** Tidigare utredningar har kommit fram till att barns intresse av att få vård och behandling generellt sett borde

⁶⁹ lagrådsremissen s. 37 f.

⁷⁰ Jfr. SOU 1975/76:170 s. 178

⁷¹ Ds. 1999:57 s. 79

⁷² SOU 2005:43 s. 492

⁷³ SOU 2005:43 s. 492 f.

vägra tyngre än vårdnadshavarens rätt att besluta i dessa fall.⁷⁴ JO har i ett utlåtande sagt att det normalt sett räcker att hälso- och sjukvården inhämtar godkännande från den ena vårdnadshavaren innan vård av barnet påbörjas. Samråd med den andra förälder skall dock ske om det finns någon särskild anledning att misstänka att denne inte samtycker till behandlingen eller om det är fråga om åtgärder av ingripande beskaffenhet för barnets framtid.⁷⁵

- **Pass.** Enligt 7 § passlagen (1978:302) skall en passansökan avslås om barnets vårdnadshavare inte lämnar medgivande till att pass utfärdas. Enligt bestämmelsen finns det dock en möjlighet att göra undantag från denna ordning, om synnerliga skäl föreligger. Ett skäl kan vara att en förälder vistas utomlands och det är uppenbart att dennes medgivande annars skulle ha lämnats.

Utredningen har undersökt vilka frågor som bör falla under barnets dagliga omsorg, men har inte kommit med något definitivt förslag till hur man ska lösa situationerna när föräldrarna inte är överens i frågor som kräver bådas samtycke. Ett förslag som ges är att domstol ska ges möjlighet att dela upp beslutsfattandet mellan föräldrarna men att en av dem ensam beslutar om barnets tillgång till hälso- och sjukvård. En annan lösning är att möjligheterna till tvistelösning i domstol av frågor som inryms i vårdnaden utökas. Ytterligare en möjlighet kan vara att i lag ge en av vårdnadshavarna rätt att besluta ensam i fler frågor än idag.

Utredningen kommer dock fram till att man inte kunnat undersöka frågan tillräckligt inom ramen för sitt uppdrag. Regeringen avser därför att återkomma i frågan.⁷⁶

Propositionen nämner detta problem kortfattat. Utredningens uppräknade av beslut som hör till barnets vardag, och således kan bestämmas av boföräldern, nämns inte i propositionen. Istället nöjer sig propositionen med att instämma med utredningens förslag till lösningar för detta problem och säger att man vill återkomma i frågan.⁷⁷

3.3.2 Gemensam vårdnad mot en förälders vilja

Utredningens uppgift har varit att undersöka hur reglerna som infördes 1998 om vårdnad m.m. tillämpas. Den ska vidare ta ställning till om reglerna behöver ändras för att passa reformens grundläggande syfte, att underlätta för föräldrar att i så stor utsträckning som möjligt komma överens och bereda vägen för en ökad användning av gemensam vårdnad.⁷⁸

En genomgång av tingsrättsdomar från det första halvåret 2002 visar att i hälften av alla vårdnadsfall dömde domstolen till gemensam vårdnad mot en förälders vilja. Domstolens vanligaste motivering till detta beslut var att

⁷⁴ SOU 2001:72 s. 269

⁷⁵ JO:s ämnesberättelse 2003/04 s. 314

⁷⁶ Lagrådsremissen s. 48 f.

⁷⁷ Prop. 2005/06:99 s. 51 f.

⁷⁸ SOU 2005:43 s. 109

samarbetssvårigheterna mellan föräldrarna inte var så allvarliga att de uppvägde fördelarna med gemensam vårdnad. Denna motivering förekom i åtta av tio fall. Den vanligaste anledningen till att domstolen dömde till ensam vårdnad för en förälder vara att föräldrarna hade samarbetssvårigheter av allvarlig art. Denna motivering angavs i åtta av tio fall.⁷⁹

Utredningen kommer till slutsatsen att en grundläggande förutsättning för gemensam vårdnad är att föräldrarna kan samarbeta, respektera varandra och inte använda den gemensamma vårdnaden som en maktkamp som bara kommer att skada barnet. Naturligtvis behöver inte föräldrarna vara helt överens i alla frågor som rör barnet, men dom måste kunna hantera sina delade meningar utan att det går ut över barnet.⁸⁰

Gemensam vårdnad får under inga omständigheter användas som ett medel för att minska föräldrarnas konflikt eller för att skipa rättvisa mellan föräldrarna. Det är enbart och uteslutande barnets bästa ur ett barnperspektiv som ska vara avgörande vid valet av vårdnadsform.

Utredningen anser vidare att när en förälder motsätter sig gemensam vårdnad behövs det inte några särskilda omständigheter för att gemensam vårdnad ska vara tillämplig. Om dessa omständigheter föreligger bör bedömningen inte bygga på någon presumtion för vare sig den ena eller andra vårdnadsformen. Bedömningen bör istället grundas på vad som är bäst för barnet i just det fall som är föremål för prövningen. Ett skäl för detta förhållningssätt är att de yttre förhållandena kan skilja sig så oerhört mycket mellan olika fall att en reglerad huvudregel knappast kan ligga i barnets intresse.⁸¹

3.4 Umgänge

3.4.1 Allmänt

Utredningen instämmer med gällande rätt att umgänget är till för barnet och att barnets intresse är avgörande när man bestämmer om umgänge eller inte. Vid bedömningen måste hänsyn tas till bl.a. barnets ålder och mognad, barnets anknytning till umgängesföräldern och föräldrarnas förhållande till varandra.⁸²

Det är föräldrarnas gemensamma ansvar att barnets behov av umgänge med den föräldern som det inte bor tillsammans med tillgodoses, oberoende om de har gemensam vårdnad eller inte.

Grundpelaren i FB är att barn har behov av en nära kontakt med båda sina

⁷⁹ SOU 2005:43 s. 110

⁸⁰ SOU 2005:43 s. 112

⁸¹ SOU 2005:43 s. 113

⁸² SOU 2005:43 s. 166

föräldrar.⁸³ Reglerna om umgänge bygger på denna princip. Viktigare är dock att barnet inte far illa när det umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med. Eftersom det är barnets bästa, och inte föräldrarnas, som skall beaktas, får aldrig barnets trygghet riskeras för att upprätta en nära kontakt med umgängesföräldern.

Synen på barnets bästa (se kapitel 3.2) kan ibland innebära att det bästa för barnet är att inget umgänge alls kommer till stånd. När en förälder har gjort sig skyldig till övergrepp mot barnet, eller på annat sätt är olämplig som umgängesförälder, måste domstolen alltid göra en riskbedömning för att undersöka om umgänget kan få negativa konsekvenser för barnet. Bedömningen görs med barnets bästa som utgångspunkt och ska ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Då varje fall skiljer sig åt finns det ingen schablon som säger att vissa omständigheter utesluter umgänge.⁸⁴

3.4.2 Umgängesvägran och umgängessabotage

3.4.2.1 Umgängessabotage

Med umgängessabotage menas att en förälder utan godtagbara skäl på olika sätt försöker förhindra eller begränsa barnets möjligheter att få träffa den andra föräldern. Exempel på umgängessabotage är att boföräldern inför umgängestillfället hävdar att barnet är sjukt, intalar barnet att barnet inte behöver träffa den andra föräldern eller att flytta långt bort från umgängesföräldern.⁸⁵

Umgängessabotage är en viktig omständighet i den bedömning som domstolen skall göra när den bestämmer i vårdnads- och umgäncesfrågor. Förutom barnets trygghet och rätt att inte fara illa är barnets behov av en nära kontakt med båda föräldrarna den omständighet som väger tyngst i bedömningen. Att en förälder motarbetar barnets behov och rättighet är tecken på att den föräldern inte har barnets bästa i tanken. Det får dock aldrig bli så att avgörandet grundas på något slags rättvise- eller bestraffningstänkande ur ett föräldraperspektiv. Det kan ju förhålla sig på det sättet att, trots en boförälders motstånd mot att barnet får träffa den andra föräldern, det likväl är bäst för barnet att bo kvar där det bor. Det kan vara så att en förälders agerande att motsätta sig ett umgänge uteslutande sker efter vad föräldern uppriktigt anser vara bäst för barnet. Om domstolen kommer fram till att vårdnaden bör ändras p.g.a. umgängessabotage så är det med utgångspunkt i barnets bästa.

”En förälders agerande och en förälders skäl för sitt agerande är alltså i sig utan betydelse. Istället är det konsekvenserna av föräldrarnas handlande och betydelsen därav för det enskilda barnets bästa som skall vara avgörande.”⁸⁶

⁸³ FB 6:2a andra stycket

⁸⁴ SOU 2005:43 s 201

⁸⁵ SOU 2005:43 s. 167

⁸⁶ SOU 2005:43 s. 169

3.4.2.2 Umgängesvägran

Umgängesvägran innebär att det är umgängesföräldern själv som hindrar eller begränsar barnets möjligheter att träffa honom eller henne trots att barnet kanske vill träffa sin förälder.

Om barnet på detta sätt utestängs från umgänget med föräldern kan detta naturligtvis vara till stor nackdel för barnet. Lagen är utformad på det sättet att den stryker under vikten av att den föräldern som barnet inte bor hos också medverkar till att umgänge sker.⁸⁷

Bestämmelsen kan innebära ett stöd för både boföräldern och socialtjänsten att verka för att få till stånd ett umgänge. Emellertid är det svårt att på annat sätt komma till rätta med denna sorts beteende. För barnets skull är det varken lämpligt eller möjligt att tvinga en förälder, som inte är intresserad av sitt barn, att ta sitt ansvar.

I de fall ett umgänge har bestämts, men umgängesförälder upprepade gånger väljer att inte komma till bestämda umgängestillfällen, bör istället övervägas om umgänget bör begränsas eller upphöra helt för att barnet inte gång på gång ska behöva känna sig sviket.⁸⁸

3.4.3 Umgängesstöd

Gällande rätt slår fast att socialnämnden utser lämpliga kontaktpersoner om domstol bestämmer att ett umgänge ska ske i närvaro av kontaktperson. Det finns ingen möjlighet för domstolen att ålägga en kommun att utse en kontaktperson vid umgänge. Det sägs också att domstolen skall kontakta socialnämnden innan beslut om kontaktperson tas, så att socialnämnden kan hitta en lämplig person som antar uppdraget.⁸⁹

Utredningens undersökningar visar dock att domstolen ofta tar beslut om umgänge med kontaktperson utan att först ha kontaktat socialnämnden. Bristen på kontakt mellan dessa instanser kan innebära att domstolens dom om umgänge med kontaktperson måste omprövas eftersom socialnämnden inte kan hitta någon lämplig person som kan vara kontaktperson. Detta innebär nya onödiga domstolsprövningar som skadar barnet.⁹⁰

På grund av ovanstående problem anser utredningen att en bestämmelse som innebär att socialnämnden måste få tillfälle att yttra sig innan domstolen beslutar om umgänge med kontaktperson måste införas. Det bör dock poängteras att det är domstolen som bestämmer om umgänget är till barnets bästa. Socialnämnden ska bara yttra sig om att den har möjlighet att hitta en person som kan vara lämplig kontaktperson. Kan socialnämnden

⁸⁷ FB 6:15 andra stycket

⁸⁸ RH 1997:59

⁸⁹ Prop. 1997/98:7 s. 75 f.

⁹⁰ SOU 2005:43 s. 172

inte hitta en lämplig kontaktperson måste domstolen utgå ifrån detta i sin bedömning av frågan om umgänge, vilket kan innebära att domstolen bestämmer att något umgänge för närvarande inte är lämpligt.⁹¹

Utredningen slår vidare fast att kontaktpersonen är till för barnets skull. Kontaktperson skall utses om barnet inte känner sig tryggt med umgängesföräldern eller om den andra föräldern uttrycker oro för att umgänget kommer att påverka barnet på ett ogynnsamt sätt. Det får aldrig komma i fråga att domstolen förordnar om umgängesstöd t.ex. på grunden att en förälder yrkar detta och den andra föräldern inte sätter sig emot yrkandet. Domstolen skall inte heller bevilja umgängesstöd bara för att umgängesföräldern känner behov av stöd. Umgängesföräldrarnas bristande omsorgsförmåga kan dock legitimera bruket av umgängesstöd. Domstolen måste alltid göra en bedömning i det enskilda fallet om barnet behöver umgängesstödet.⁹²

Umgängesstödet skall inte fungera som en övervakare eller på annat sätt vara en person som rent fysiskt kan förväntas kunna hindra ett bortförande eller annan kränkande handling. Om barnet inte kan anses vara tryggt med mindre något sådant skydd erbjuds, är umgängesstöd inte något alternativ. I sådana fall återstår inget annat än att inte bevilja umgänge.⁹³

Propositionen uppmärksammar att många remissinstanser invänder mot den ”vetorätt” som socialnämnden föreslås få. Enligt utredningen ska domstolen ompröva sitt beslut om umgänge om socialnämnden inte kan utse en lämplig person som umgängesstöd. Då umgängesstödet är till för att barnet ska känna sig trygg ifrågasätter propositionen om inte socialnämnden bör vara skyldig att utse umgängesstöd då domstol beslutat om detta. Regeringen anser att dessa frågor bör belysas närmare och ber att få återkomma i ärendet.⁹⁴

3.4.4 Annan kontakt än umgänge

Gällande rätt ger inget utrymme för möjligheten till annat umgänge än när barnet och umgängesföräldern rent faktiskt träffas och umgås. Domstol får inte besluta om umgänge via t.ex. brev eller telefon.⁹⁵

I många andra länder finns denna möjlighet. Finland, Island, Australien och England är länder som infört möjligheten till annan kontakt än umgänge. Anledningen till att införa annan kontakt än umgänge kan vara att sätta psykologisk press på föräldrarna och möjligheten till annan kontakt än umgänge ger också en signal att båda barnets föräldrar bör ha någon sorts kontakt med barnet. Australien och England använder denna möjlighet inte bara när ett umgänge omöjliggörs på grund av t.ex. långa avstånd mellan

⁹¹ Lagrådsremissen s. 52 .f.

⁹² SOU 2005:43 s. 173 f.

⁹³ SOU 2005:43 s. 173

⁹⁴ Prop 2005/06:99 s. 57 f

⁹⁵ Prop. 1997/98:7 s. 64

barn och förälder, utan även som ett sätt att återuppta kontakten mellan barnet och föräldern om denna sedan länge varit bruten eller bristfällig.⁹⁶

Barn och föräldrar borde normalt sett kunna komma överens om i vilken utsträckning barnet skall ha kontakt med en förälder genom t.ex. telefon eller brev. Användningen av en lagregel om sådan kontakt kan således bli begränsad, men kan ha stor betydelse för barn i vissa speciella situationer. Regeln visar också att den frånvarande föräldern spelar en roll i barnets liv. Annan kontakt än umgänge kan bli väldigt användbar t.ex. då föräldern och barnet bor långt ifrån varandra eller om föräldrarnas rörlighet är begränsad på grund av sjukhusvistelse etc. Det vore också bra för barnet att inleda ett umgänge med en förälder som det inte haft umgänge med tidigare genom annan kontakt än att fysiskt träffa föräldern.⁹⁷

Barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar tillgodoses bäst genom att barnet personligen umgås med föräldern som det inte bor tillsammans med. Annan kontakt än ”vanligt” umgänge bör därför vara aktuellt endast om det finns särskilda skäl, t.ex. om ”vanligt” umgänge i någon egentlig utsträckning inte kan komma till stånd. Annan kontakt än umgänge ska alltså vara en specialbestämmelse som skall tillämpas restriktivt.⁹⁸

Viktigt att påpeka är att domstolen, då den ska bedöma om annan kontakt än umgänge ska komma till stånd, måste göra en bedömning om det är till barnets bästa att kontakt mellan föräldern och barnet förekommer. Även risken att barnet kan fara illa av kontakten måste givetvis, som alltid annars, undersökas och bedömas.

⁹⁶ SOU 2005:43 s. 187

⁹⁷ Lagrådsremissen s. 50

⁹⁸ SOU 2005:43 s. 189

4 Analys

4.1 Betydelsen av barnets bästa

4.1.1 Allmänt

Gällande rätt: Barnets bästa skall komma i främsta rummet när frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs.⁹⁹

Utredningens förslag: Barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.¹⁰⁰ Enbart barnets bästa ur ett barnperspektiv skall vara avgörande. Bedömningen skall grunda sig på en helhetsbedömning av barnets situation där barnets samtliga behov och omständigheterna i övrigt beaktas.¹⁰¹

Kritik har framförts att domstolar och socialnämnder inriktar sig mer på föräldrarnas rätt än barnets (se kapitel 3.2.1). Utredningen anser därför att lagen behöver förtydligas på denna punkt. Endast barnets bästa skall fälla avgörandet. Inte rättvisa mellan föräldrarna. Inte föräldrarnas rätt att umgås med barnet. Endast barnets bästa ur ett barnperspektiv. Klarlagt är att föräldrarnas intressen också är viktiga eftersom det bästa för föräldrarna oftast är det bästa för barnet, men under inga omständigheter får föräldrarnas intresse gå framför barnets. Utredningen anser att lagtexten bör ändras så att lagen anger att enbart och uteslutande barnets bästa skall vara avgörande vid alla beslut som rör vårdnad, boende och umgänge. Utredningen föreslår alltså inte en ändring av lagen utan en tydligare formulering av lagtexten. Utredningens förhoppning är att den nya lagtexten påverkar domstolar att avgöra frågor som rör vårdnad, boende och umgänge enbart utifrån barnets bästa, vilket var vad lagändringen 1998 försökte åstadkomma.

Vad som är bäst för barnet går inte att slå fast genom lagstiftning. Helhetsbedömningen som alltid görs måste vara fri och flexibel eftersom inget fall är det andra likt. Vad som är bäst för ett barn kan vara sämst för ett annat barn. Barnets bästa ändras också över tid och beroende på var frågan avgörs. På grund av dessa omständigheter kan ingen förutse vad som är barnets bästa. Att man, som utredningen förslår, utgår från ett barnperspektiv innebär att man tar hänsyn till barnets fulla människovärde och egenart.

Lagstiftaren har valt att uttrycka några punkter som alltid skall beaktas när barnets bästa avgörs. Det innebär inte att dessa omständigheter är mer avgörande än andra men lagstiftaren har upphöjt dem så att de aldrig glöms bort i bedömningen.

⁹⁹ FB 6:2a

¹⁰⁰ lagrådsremissen s. 79

¹⁰¹ SOU 2005:43 s. 105

Vad innebär då en helhetsbedömning?

Barnets samtliga behov och omständigheterna i övrigt skall beaktas. Detta innebär en väldigt ingående undersökning av barnets situation. Då det är barnets framtid som bestäms måste bedömningen ta hänsyn till allt som kan antas ha betydelse för barnet. Både kortsiktiga och långsiktiga konsekvenser av beslutet måste beaktas.

Slutligen blir det upp till den enskilda domstolen eller socialnämnden att besluta vad som är barnets bästa. Beslutet skall grundas på kunskap och beprövad erfarenhet. Detta gör att praxis på området blir väldigt vägledande. Domstolen har endast vissa lagstiftade riktlinjer att stötta sig på. Tidigare avgöranden från andra instanser kan därför ge ett bättre stöd än lagstiftningen och förarbetena. Utredningens förhoppning är att dess förslag kommer att innebära att lagtexten blir tydligare så att domstolarna inte tolkar in annat än barnets bästa när den bestämmer i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

4.1.2 Domstolens riskbedömning

Gällande rätt: Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas vid bedömningen av vad som är bäst för barnet.¹⁰²

Utredningens förslag: Betydelsen av risken för att barnet far illa lyfts fram i lagen. Socialnämnden och domstolen skall vid bedömningen av barnets bästa fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa.¹⁰³

Även i denna fråga har kritik framförts att domstolar och socialnämnder tonar ned betydelsen av att en förälder har gjort sig skyldig till övergrepp i familjen. Alla vetenskaper instämmer att våld, och att bevittna våld i hemmet, är förödande för ett barns utveckling. Det behöver alltså inte vara själva barnet som utsätts för övergrepp. Att bevittna våld eller andra övergrepp inom familjen är lika illa. Barn ser sig ofta som skyldiga till att en förälder eller ett syskon utsätts för våld. Rädslan för att utsättas för liknande våld orsakar också barnet stark oro.

Om uppgifter om våld förs fram i ett mål om vårdnad, boende och umgänge måste domstolen alltid göra en riskbedömning. Detta betyder att misstankar om våld också kräver en utredning. Denna bedömning måste göras oavsett om någon är dömd för övergrepp mot barnet eller inte. Bevisningen är alltså inte lika hög som i brottmål, varför en nedlagd förundersökning inte hindrar en riskbedömning i ett mål om vårdnad, boende och umgänge.

Alla förekomster av våld innebär inte att det är barnets bästa att aldrig träffa den ”skyldiga” föräldern. Hänsyn måste tas till våldets omfattning, i vilken

¹⁰² FB 6:2a andra stycket

¹⁰³ Lagrådsremissen s. 36

situation våldet utövades och hur länge sen våldet utövades. En överilad handling av ringa våld långt tillbaka i tiden betyder inte att den ”skyldiga” föräldern utesluts ur barnets liv. Om domstolen kommer fram till att en risk för att barnet kan komma att fara illa föreligger ska detta väga tungt i helhetsbedömningen om vad som är bäst för barnet.

De omständigheter som aldrig får glömmas i helhetsbedömningen av vad som är barnets bästa är barnets behov av en nära kontakt med båda föräldrarna och risken för att barnet far illa. I min genomgång av gällande rätt inom umgänge tar jag upp ett rättsfall som tar upp just dessa två rättigheter. I NJA 2003 s. 327 kommer HD fram till att det finns en konkret risk att umgänget kan skada barnet både fysiskt och psykiskt. Trots denna risk väljer domstolen att besluta om umgänge med hänvisning till barnets behov av en god relation med båda sina föräldrar. Lagen som HD hänvisar till säger att vid frågor om vårdnad, boende och umgänge så skall rätten fästa avseende särskilt vid barnets behov av en god relation med båda föräldrarna och risken för att barn utsätts för våld m.m. skall beaktas.

En ren bokstavstolkning av gällande lagtext, som HD gjorde i detta fall, innebär att barnets behov av kontakt med båda föräldrar går före barnets behov att inte fara illa. Denna ”rangordning” är helt oacceptabel eftersom barnets grundläggande rättighet, som är viktigare än någon annan, måste vara att känna sig trygg och inte utsättas för något som helst övergrepp.

Utredningen föreslår att lagtexten ändras så att domstolen fäster avseende särskilt vid risken för att barnet utsätts för våld m.m. samt barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar. Med denna ändring sätter utredningen barnets behov av att växa upp i en miljö utan våld främst. Barnets behov av en god relation med båda sina föräldrar är fortfarande en väldigt viktig omständighet som domstolen måste beakta, men utredningens förslag innebär att behovet av föräldrarelationerna får ge vika för behovet att växa upp i en miljö fri från våld. Denna ändring i ”rangordningen” av barns behov innebär förhoppningsvis att fall som NJA 2003 s. 327 får en annorlunda utgång i framtiden. Ställs barnets behov av en föräldrarelation mot barnets behov av en miljö fri från skaderisker ska barnets behov av en skadefri miljö vara avgörande.

4.2 Vårdnad

4.2.1 Betydelsen av föräldrars samarbetssvårigheter

Gällande rätt: Domstol får inte besluta om gemensam vårdnad om båda föräldrarna motsätter sig det. Domstol kan alltså vägra att upplösa gemensam vårdnad eller förordna om sådan vårdnad mot en förälders vilja.¹⁰⁴

¹⁰⁴ FB 6:5 andra stycket

Utredningens förslag: Enbart och uteslutande barnets bästa ur ett barnperspektiv skall vara avgörande vid valet av vårdnadsform. Domstolen skall vid bedömningen om vårdnaden skall vara gemensam fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet.¹⁰⁵

Huvudregeln i FB är att gemensam vårdnad är normalt sett bästa för barnet. Föräldrarna skall ha gemensam vårdnad om barnet om inte särskilda omständigheter talar mot gemensam vårdnad. Praxis följer denna linje vilket resulterar i att domstolar dömer till gemensam vårdnad i en stor majoritet av vårdnadsmål.

En förutsättning för att gemensam vårdnad är bäst för barnet är att föräldrarna kan samarbeta. Föräldrarna behöver inte vara överens om allt som rör barnet, men det är viktigt att föräldrarna kan sätta barnets intresse före sin egen konflikt och lösa eventuella skilda synpunkter på ett sätt som inte påverkar barnet negativt. Det svåra är att bedöma när föräldrarnas konflikt är så djup att dom inte kan samarbeta tillräckligt för att gemensam vårdnad skall bli aktuell. De två mål jag redovisar i kapitel 2.3.4 visar på två olika fall där domstolen kommit fram till två olika beslut. Liksom bedömningen om vad som är barnets bästa måste bedömningen om föräldrarnas samarbetssvårigheter vara fri och flexibel för att kunna hantera de olika omständigheter som olika fall innehåller.

Att en förälder motsätter sig gemensam vårdnad kan ju vara tillräckligt bevis för att föräldrarnas samarbete inte kommer att vara tillfredsställande. Även om föräldrarnas samarbete fungerar någorlunda kan barnet ta skada av föräldrarnas ovilja att anpassa sig till barnets skiftande behov. Av denna anledning vill utredningen att samarbetskravet stramas upp i lagstiftningen. Man är rädd för att gemensam vårdnad blivit en för stark huvudregel.

Domstolen måste också bedöma av vilken anledning den ena föräldern motsätter sig gemensam vårdnad. En förälder kan motsätta sig gemensam vårdnad för att beskydda barnet mot en förälder som utsätter det, eller andra i familjen, för övergrepp. Då är motsättningarna mellan föräldrarna självklart sådana att ett samarbete mellan föräldrarna är uteslutet.

Utredningens förslag att även mindre samarbetssvårigheter skall beaktas när domstolen bestämmer vårdnadsform innebär troligtvis att domstol dömer till gemensam vårdnad mot en förälders vilja i färre fall än tidigare. Utredningen har uppmärksammat den kritik som förts mot domstolar att som inte tar föräldrarnas samarbetssvårigheter på allvar i en vårdnadstvist. Risken att barnet tar skada av att hamna mellan två föräldrar som tvingas samarbeta utan att ha förmågan till det är stor. Gemensam vårdnad skall givetvis vara den ledande vårdnadsformen i framtiden, då det anses vara till barnets bästa, men gällande lagstiftning gör det för lätt för domstolarna att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja.

¹⁰⁵ Lagrådsremissen s. 44

4.2.2 Lösningsmöjligheter när föräldrarna är oense i frågor som rör barnet

Gällande rätt: Vid gemensam vårdnad skall vårdnadshavarna utöva sina rättigheter och skyldigheter att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter gemensamt.¹⁰⁶ Det finns ingen rättslig möjlighet att lösa meningsskiljaktigheter mellan vårdnadshavarna.

Utredningens förslag: Stora problem kan uppstå om föräldrarna är oense i frågor som rör barnet. Vissa frågor hänförs till barnets vardag vilket innebär att föräldern som barnet bor hos när frågan uppkommer bestämmer själv i just den frågan. I övrigt har utredningen ingen lösning på problemet.

Denna fråga kan innebära stora problem för föräldrar som utövar gemensam vårdnad. Lagen säger klart och tydligt att vårdnadshavarna skall komma överens i frågor som rör barnet. Sakkunniga och praxis har slagit fast att vissa frågor berör barnets vardag och kan därför bestämmas av föräldern som barnet bor med när frågan uppstår. Exempelvis är frågan vad barnet ska göra på sin fritid och sina ferier en fråga som kan bestämmas av boföräldern.

Problem uppstår när föräldrarna inte kan enas i frågor som inte rör barnets vardag, frågor som således båda föräldrar måste vara överens om. Domstolen kan bestämma hos vilken förälder barnet skall bo hos, men den kan inte bestämma var den föräldern skall bo. Om föräldern vill flytta med barnet, och den andra vårdnadshavaren motsätter sig flytten, finns det väldigt begränsade möjligheter att avgöra konflikten. Kommer inte föräldrarna överens i frågan kan det sluta med att boföräldern ansöker om ensam vårdnad för att kunna flytta och att den andra föräldern i sin tur ansöker om ensam vårdnad för att den boföräldern inte ska kunna flytta.

En annan fråga som orsakar problem är barnets sjukvård. Det är en fråga som föräldrarna måste vara överens om, vilket innebär att om en förälder motsätter sig sjukvård för barnet så får sjukvården inte behandla barnet. Man kan tänka sig en övergreppssituation där en av föräldrarna har orsakat skadorna som barnet behöver behandlas för. Föräldern som gjort sig skyldig till övergreppen har alltså en möjlighet att neka barnet hjälp för skador som föräldern är ansvarig för.

Utredningen går igenom vissa lösningsalternativ. Ett alternativ är att domstolen kan dela upp uppgifter mellan föräldrarna så att inget beslut kräver båda föräldrarnas godkännande. Detta alternativ rimmar dock illa med grundtanken som är att föräldrarna skall kunna samarbeta i frågor som rör barnet. Ett annat alternativ är att utöka möjligheterna till tvistelösning i domstol av frågor som inryms i vårdnaden. Det är dock fastslaget att barn far illa av alltför många och utdragna processer, varför detta alternativ inte är optimalt.

¹⁰⁶ FB 6:13 första stycket

Regeringen har bett om att få återkomma i frågan om beslutsfattandet vid gemensam vårdnad, vilket innebär att rättsläget är och förblir väldigt oklart och otillfredsställande i denna fråga.

4.3 Umgänge

4.3.1 Allmänt

Gällande rätt: Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.¹⁰⁷

Utredningens förslag: Umgänget är till för barnet. Det är barnets intresse och behov av umgänge som skall tillgodoses. Beslut om umgänge skall grunda sig enbart på vad som är bäst för barnet. Bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet måste göras.¹⁰⁸

Ändringen som utredningen föreslår hänger ihop med ändringen som föreslås angående barnets bästa. Enbart barnets bästa skall bestämma om umgänge ska komma till stånd eller inte.

Domstolen måste, som alltid, göra en riskbedömning innan man beslutar om umgänge. Även här hänger ändringsförslagen samman. Utredningen vill med dessa ändringar markera att barnets behov av att växa upp i en miljö utan hot och våld ska sättas i främsta rummet när domstolen bestämmer om umgänge skall komma till stånd.

Umgänget behöver inte vara så ”statiskt” som det är nu. Det behöver inte följa en mall som säger att umgängestillfällena är varannan helg och några veckor på sommaren. Helhetsbedömningen som domstolen gör visar hur umgänget skall se ut i det enskilda fallet för att bäst passa barnets behov.

Utredningen anser, i överensstämmelse med gällande rätt, att umgänget är till för barnet och att ingen förälder har rätt till umgänge med sitt barn. Bedömningen om umgänge ska inte grundas på något rättvisetänkande mellan föräldrarna, eller med tanke på föräldrarnas situation. Endast barnets bästa, med allt vad det innebär, avgör om umgänge skall komma till stånd eller inte.

4.3.2 Bedömning och konsekvenser av umgängessabotage/umgängesvägran

Gällande rätt: Lagstiftaren anser att umgängessabotage bör ses som en omständighet för att vårdnaden eller umgänget kan behövas ändras. Om en förälder utan godtagbara skäl för sitt handlande motarbetar ett umgänge mellan barnet och den andra föräldern kan det vara ett tecken på att föräldern inte har barnets bästa i åtanke.¹⁰⁹

¹⁰⁷ FB 6:15 första stycket

¹⁰⁸ SOU 2005:43 s. 166

¹⁰⁹ Prop. 1997/98:7 s. 61

En förälders skyldighet att umgås med sitt barn sanktioneras inte. Föräldrarnas motvilja att träffa sitt barn kan ha sin grund i en rad olika omständigheter som kan innebära att ett framtvingat umgänge inte skulle vara bra för barnet.¹¹⁰ Möjlighet till inskränkning eller upphävning av umgängesbeslut på grund av umgängesvägran finns.

Utredningens förslag: En förälders agerande och en förälders skäl för sitt agerande är i sig utan betydelse. Det är istället konsekvenserna av föräldrarnas handlande och betydelsen därav för barnets bästa som skall vara avgörande.¹¹¹

Utredningen vill med detta förslag återigen göra klart att det endast är barnets bästa som avgör frågor om umgänge. Om en förälder utan anledning stänger ute barnet från dess umgänge med den andra föräldern anses detta vara till skada för barnet, eftersom domstolen kommit fram till att ett umgänge är till barnets bästa. I en vårdnadstvist som innehåller denna typ av umgängessabotage blir detta en omständighet som väger tungt mot den föräldern som utövar umgängessabotaget.

Viktigt är dock att minnas att detta bara är en av många omständigheter som måste beaktas i domstolens helhetsbedömning. Barnets bästa ska avgöra hurvida ett umgänge kommer till stånd eller inte. Avgörandet får aldrig grundas på ett rättvise- eller bestraffningstänkande ur ett föräldraperspektiv. Hur klandervärd en förälder än agerat är det inte detta som skall vara avgörande. Om domstolen kommer fram till att barnets bästa, trots ett umgängessabotage, är att stanna hos den ”saboterande” föräldern, så ska domstolen besluta det.

Umgängesvägran är ett problem utan egentlig lösning. Att tvinga en förälder till ett umgänge är inte bra för barnet eller föräldern. Möjligheten att tvinga en förälder till umgänge är vidare väldigt begränsad. Om en förälder väljer att inte dyka upp vid umgängestillfällena vid upprepade tillfällen kan domstolen besluta att umgänget ska inskränkas eller helt upphöra då ett barn får illa varje gång en förälder ”sviker” det genom att inte dyka upp.

Inte heller här föreslår utredningen någon egentlig lagändring. Man föreslår att lagen förtydligas så att barnets bästa faller avgörandet även i dessa frågor. Genom att skifta fokus från föräldrarnas handlande och dess orsak, till konsekvenserna handlandet får för barnet, visar utredningen återigen att det är barnets bästa som ska avgöra frågor om vårdnad, boende och umgänge.

4.3.3 Umgängesstöd eller inte?

Gällande rätt: Domstolen kan inte ålägga en kommun att utse en kontaktperson att närvara vid umgänge. Om umgänge inte kan komma till stånd i enlighet med domstolens förordnande beroende på att nämnden inte utser någon kontaktperson, kan detta få till följd att umgängesfrågan måste

¹¹⁰ Prop. 1997/98:7 s. 61

¹¹¹ SOU 2005:43 s. 168

omprövas med utgångspunkt i den ändrande förutsättningen att nämndens medverkan inte kan påräknas.¹¹²

Utredningens förslag: Kontaktpersoner som utses av socialnämnden skall benämnas umgängesstöd. Innan domstolen förordnar om umgängesstöd eller annan lämplig åtgärd, skall socialnämnden beredas tillfälle att yttra sig. Umgängesstödet skall bara användas då barnets bästa kräver det.¹¹³

Utredningen inser problemen som kan uppstå om domstolen beslutar om umgängesstöd utan att kontrollera att kommunens socialnämnd har möjlighet att utnämna en lämplig kontaktperson. Socialnämndens bristande förmåga att hitta en lämplig person innebär alltför ofta att domstolen måste pröva umgängesfrågan på nytt, vilket innebär ännu en jobbig domstolsprövning som barnet tar skada av. Utredningen föreslår därför att socialnämnden skall ges tillfälle att yttra sig om dess förmåga att hitta lämplig kontaktperson innan domstolen beslutar om umgängesstöd.

Vidare slår utredningen fast att umgängesstöd bara ska användas då barnet behöver det. Att en förälder är orolig för att barnet ska umgås med den andra föräldern är inte anledning nog att utnämna umgängesstöd. Att ha en annan person närvarande vid umgängestillfällena kan så klart vara jobbigt både för barnet och för umgängesföräldern, så umgängesstöd ska bara beslutas om när barnets bästa kräver det. Exempel på när barnets bästa kräver det är när barnet inte känner sig trygg med umgängesföräldern, när umgängesföräldrarnas barnavårdsförmåga är tvivelaktig eller i början av umgänget då barnet och föräldern inte träffats på länge.

4.3.4 Möjligheter till annan kontakt än umgänge

Gällande rätt: Ingen möjlighet till annan kontakt än det faktiska umgänget.¹¹⁴

Utredningens förslag: Det införs en möjlighet för domstolen att förordna om annan kontakt än direkt umgänge mellan barnet och en förälder eller annan närstående, till exempel via telefon, brev eller e-post.¹¹⁵

Lagstiftarens målsättning är att föräldrarna så långt som möjligt kan komma överens om i vilken utsträckning umgänge ska användas. Klart är också att det bästa sättet att utöva umgängesrätten är att barnet och umgängesföräldern fysiskt träffas (direkt umgänge). Utredningen är också tydlig med att annan kontakt än direkt umgänge ska vara en undantagsbestämmelse som ska användas sparsamt.

Trots ovannämnda omständigheter är det viktigt att möjligheten till annan kontakt än direkt umgänge finns. Tillfällena när denna umgängesform är användbar är många. Om barnet och umgängesföräldern bor väldigt långt ifrån varandra eller i olika länder, om föräldrarnas rörelsefrihet är tillfälligt

¹¹² Prop. 1997/98:7 s. 75 f.

¹¹³ SOU 2005:43 s. 171

¹¹⁴ Prop. 1997/98:7 s. 64

¹¹⁵ Lagrådsremissen s. 49

hindrar på grund av sjukdom eller fängelsevistelse kan annan kontakt än direkt umgänge användas eller om föräldern och barnet aldrig tidigare träffats.

Dessutom skickar möjligheten till annan kontakt än umgänge ut signaler till samhället och pekar på att varje förälder har en stor betydelse i sitt barns liv. Detta kan förhoppningsvis motivera föräldrar att involvera sig mer i sina barns liv och ge barnet en större möjlighet till en bra relation med båda föräldrarna.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1995:79, *Vårdnad, boende och umgänge*
SOU 1997:57, *Barnets bästa i främsta rummet*
SOU 2001:72, *Barnmisshandel, att förebygga och åtgärda*
SOU 2005: 43, *Vårdnad, boende och umgänge*
Ds. 1999:57, *Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar*
Prop. 1975/76:170, *Lag om ändring i Föräldrabalken*
Prop. 1992/93:139, *Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn*
Prop. 1997/98:7, *Vårdnad boende och umgänge*
Prop. 2005/06:99, *Nya vårdnadsregler*
Lagrådsremiss, *Nya vårdnadsregler*
JO:s ämnesberättelse 2003/04

Litteratur

- Schiratzki Johanna. (2002), *Barnrättens grunder*. Studentlitteratur, andra upplagan, 2005
- Ryrstedt, Eva, *Konsensus – förutsättning eller belastning för gemensamt föräldraansvar?*. Juristförlaget, 2002
- Ewerlöf, Göran, *Barnets bästa. Om föräldrarnas och samhällets ansvar*. Norstedts Juridik. Femte upplagan. 2004

Rättsfallsförteckning

Hovrätten

RH 1997:59

Högsta Domstolen

NJA 1986 s. 338

NJA 1989 s. 335

NJA 1992 s. 666

NJA 1994 s. 128

NJA 1999 s. 451

NJA 2000 s. 345

NJA 2003 s. 372